

El fènix ídix i el dervix prolix. Proposta de modificació d'una grafia conflictiva

PERE GINER-MIRA

Universitat Autònoma de Barcelona

pere.giner@uab.cat

Resum: En català l'ortografia de la *ics* és conflictiva, perquè aquesta lletra té dos valors fònics possibles no distribuïts contextualment. L'article presenta els criteris necessaris per intervenir en l'ortografia catalana, descriu la situació actual de l'ortografia de *ics* i en proposa una modificació.

Paraules clau: Ortografia catalana; *xeix*; *ics*; grafia conflictiva; reforma ortogràfica; principi alfabètic; dièresi.

«El fènix ídix i el dervix prolix [The Yiddish phoenix and the prolix dervish].» A proposal to mend a Catalan troublesome grapheme

Abstract: The orthography of *X* in Catalan is troublesome, because this letter has two possible contextually undistributed phonic values. This paper presents the criteria needed to intervene in Catalan orthography, reviews the present state of the orthography of *X* and puts forward a reform to solve its flaws.

Keywords: Catalan orthography; *ex*; troublesome grapheme; orthographic reform; alphabetic principle; diaeresis.

Aquest article és una proposta de modificació de l'ortografia del català.¹ Això m'obliga a començar amb un comentari que, si la llengua tractada fos una altra, sobretot si fos una llengua no subordinada, no hauria de fer; perquè la por que, si la toquem, s'ensorrarà fa que l'ortografia del català s'entengui com a intocable. És un senyal de feblesa. Ben al contrari, de si l'ortografia establerta respon satisfactòriament a les necessitats de la nostra llengua i de quins canvis són els més adequats perquè hi respongui encara millor n'hauríem de poder parlar, considerant cada argument sense encastellaments i amb el cap fred –sí, hem d'aspirar a la racionalitat de l'ortografia; no és acceptable el conformisme de qui assumeix un sistema defectuós perquè, malgrat les tares, bé que ens hi entenem. Seria el que faríem sense ni tan sols plantejar-nos-ho si el català no fos una llengua subordinada, i la millor manera d'atènyer una normalitat com aquesta, tan sana

---

1. També és una versió resumida del meu treball de fi de màster en el Màster d'estudis avançats de llengua i literatura catalanes (UAB-UB), i l'he elaborada en el marc del Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017 SGR 1696), reconegut i finançat per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR) de la Generalitat de Catalunya. En aquest article he hagut de prescindir de moltes dades contingudes en el treball; si hom vol consultar-lo, és accessible en línia a través de la meua pàgina web: ginermira.wixsite.com/curriculum. Faig servir els parèntesis angulars (⟨ ⟩) per indicar forma gràfica, i em refereixo a les formes verbals numerant-les de l'u al sis: *persona 3* vol dir 'tercera persona del singular', doncs.

i desitjable, és actuar com si la normalitat ja existís. Doncs, aquest article és una proposta de modificació de l'ortografia del català. Gira entorn de la lletra ics, o xeix, i hi seguiré tres punts d'exposició: primer, presentaré els criteris rectors de l'ortografia que he tingut en compte en la meua proposta; després, assenyalaré el problema de grafia que detecto; i finalment, tancaré el text amb la proposta de modificació i el raonament que l'articula.

1. Criteris d'una ortografia de matriu fabriana

Començo, doncs, amb la presentació dels criteris ortogràfics que manejaré, que vénen de dues fonts principals. L'una són treballs que exposen l'obra de codificació fabriana, com els de Martí i Castell (2018), Lamuela i Murgades (1984) o Bibiloni (2007). Des d'aquests treballs podem llistar els criteris de *modernitat*, *diasistematicitat*, *genuïnitat*, *universalitat* i *funcionalitat*. Aquest darrer criteri el presentaré dividit en dos a partir de l'altra font de criteris ortogràfics que faig servir, que és un treball d'Einar Haugen (1972); així, distingeixo el criteri de funcionalitat-*idoneïtat* i el criteri de funcionalitat-*eficiència*. Encara hi afegixo el criteri d'*agilitat* –perquè em sembla de sentit comú– i, com a criteri rector no de l'ortografia sinó de la reforma ortogràfica, el criteri d'*economia de la reforma*, que queda recollit al pròleg de l'*Ortografia* de l'Institut (OIEC), del 2017.

El criteri de modernitat té el propòsit, declarat per Fabra, de construir la llengua referencial catalana de la contemporaneïtat –dintre la qual, l'ortografia– que s'hauria format per vies menys autoconscients si el català no hagués estat una llengua subordinada (a l'espanyol, majoritàriament) durant més de tres segles (MARTÍ I CASTELL 2018, p. 56). Als nostres efectes, es tracta que l'ortografia que generem s'inscrigui en la tradició gràfica del català.

El concepte de llengua referencial que hi ha darrere el criteri de diasistematicitat (LAMUELA, MURGADES 1984, p. 19) també el trobem expressat a la bibliografia amb la coordinació *unitat i composicionalitat*. El que aquest criteri demana a la llengua referencial és «la màxima cohesió de portes endins i la màxima diferenciació de portes enfora» (BIBILONI 2007, p. 115), cosa que s'ha de construir amb aportacions de tots els geolectes de la llengua, de manera que tots s'hi puguin reconèixer, bo i ordenant-les en una sola coherència. Doncs, l'ortografia a què hem d'aspirar és una que ha de ser una de sola i alhora ha de ser vàlida per a qualsevol parlant de la llengua, vingui de l'àrea geolectal que vingui (BIBILONI 2007, p. 116).

Un objectiu fonamental de les llengües referencials és donar seguretat als seus usuaris (BIBILONI 2007, p. 31-32). Per això cal que els parlants hi connectin, cal que sentin que és la seva llengua referencial, la que és particular d'ells, i això només passa si la normativa encaixa adequadament amb les característiques idiosincràtiques de la

llengua en qüestió. Doncs, cal que els codificadors no dubtin a incorporar solucions particulars a la normativa si la naturalesa de la llengua realment les demana. Així, d'acord amb el criteri de genuïnitat, no ens ha de preocupar proposar una solució particular del català si el català realment necessita aquesta solució particular; d'aquesta manera dotarem la llengua referencial del català d'una actitud envers si mateixa exactament igual a la que tenen amb si mateixes les llengües referencials lliures de subordinació, almenys del context occidental; una actitud d'autocentrament i de seguretat indispensable perquè el català referencial atenyi el seu objectiu de normalitat.

Aquest desacomplexament que és resultat de l'aplicació del criteri de genuïnitat ha d'encaixar també amb el criteri d'universalitat, que vol que les solucions normatives que establim siguin homologables en el context internacional immediat de la llengua referencial que construïm. Per exemple, Fabra va tenir molta cura que els cultismes del català no s'apartessin del tractament que les llengües referencials europees de l'entorn del català donen als seus, de cultismes (SEGARRA 1987, p. 13).

Com he dit, presento el criteri de funcionalitat dividit en dos. Einar Haugen apunta tres «criteris per a la planificació lingüística», l'eficiència, la idoneïtat i l'acceptabilitat (1972, p. 173, 175 i 176). Deixo de banda el criteri haugenià d'acceptabilitat, que, ben mirat, no reclama una cosa gaire diferent de la seguretat que la llengua referencial ha d'oferir als usuaris que he presentat tot just ara amb el criteri de genuïnitat (HAUGEN 1972, p. 176-177).

El criteri d'idoneïtat (o criteri de funcionalitat-idoneïtat, si hi combinem la nomenclatura de les exposicions sobre els criteris fabrians) vol que la llengua referencial sigui «útil per a l'expressió en tots els registres, des del més baix fins al més formal» (MARTÍ I CASTELL 2018, p. 43), «[dotada] de la màxima capacitat d'expressar distincions i matisos i de fugir de l'ambigüïtat» (BIBILONI 2007, p. 126). La definició d'idoneïtat de Haugen és «the capacity of language to meet the needs of its users as an instrument of referential meaning» (1972, p. 175). En el cas de l'ortografia, cal que la llengua referencial sigui capaç de donar grafia a qualsevol seqüència fònica que la llengua en qüestió pugui arribar a produir.

La funcionalitat que demana el criteri d'eficiència és la de la senzillesa. Haugen caracteritza l'eficiència així: «a form is efficient if it is easy to learn and easy to use» (1972, p. 174). Dins de la mentalitat fabriana trobem la mateixa idea: «La simplificació [que perseguia Fabra] consistia a no fer complex allò que era senzill» (MARTÍ I CASTELL 2018, p. 66), a «llevar les dificultats inútils de la normativa» (MARTÍ I CASTELL 2018, p. 64). N'és un exemple la remarca que trobem en una conferència de Fabra del 1935, en què diu que per ensenyar ortografia no cal fer que els alumnes aprenguin a diferenciar els segments fònics a partir de les seves característiques quant a sonoritat i a punt i mode d'articulació, sinó que n'hi ha prou d'ensenyar-los a distingir les vocals de les consonants (FABRA 2013, p. 418); les distincions articulatòries interessin només als lingüistes (2013, p. 417).

La senzillesa ortogràfica, en un sistema d'escriptura alfabètic com el del català, consisteix a respectar l'anomenat *principi alfabètic* (HEALEY 1990, p. 8), que podem desglossar en dos requisits: *a*) que cada segment fònic de l'inventari de la llengua es correspongui amb només un signe gràfic de l'alfabet que fem servir; *b*) que cada signe gràfic de l'alfabet que fem servir es correspongui amb només un segment fònic de l'inventari de la llengua. Des del punt de vista del sistema, és més necessari respectar el requisit *b* que el requisit *a*, perquè la transgressió de *b* crea neutralitzacions impossibles de desfer amb el procediment intern de correspondències del principi alfabètic, mentre que la transgressió de *a* només afegeix redundàncies que no impedeixen el funcionament del sistema. És a dir, si escrivim ⟨c⟩ per /k/ i per /s/ (transgressió del requisit *b*), a l'hora de llegir i només amb aquestes dades no podem saber si ⟨c⟩ es correspon amb /k/ o amb /s/, mentre que si, per /ʒ/, escrivim de vegades ⟨j⟩ i de vegades ⟨g⟩ (transgressió del requisit *a*), a l'hora de llegir no trobem cap dificultat d'accés al valor fònic de ⟨g⟩ o ⟨j⟩. El criteri d'eficàcia, doncs, demana que la normativa ortogràfica no transgredeixi el principi alfabètic, sobretot en el seu segon requisit.

El criteri d'agilitat és afegit meu. L'anomeno així a partir de l'antonímia que hi ha entre *àgil* i *maldestre*, i el que defenso amb aquest criteri és que el codificador ortogràfic hauria de tenir sempre el control del sistema que crea, mai hauria de passar que generi grafies forçat per la configuració que ha donat a la resta del sistema gràfic; les grafies fixades haurien de respondre sempre a criteris que el codificador raonadament hagi conclòs que és convenient d'aplicar, i no a l'impàs de no tenir altre remei que aplicar una solució que objectivament seria rebutjada si no hi hagués la necessitat indefugible de no deixar cap punt de l'ortografia sense resoldre.

Finalment, si seguim el criteri d'economia de la reforma, un cop detectat un problema ortogràfic farem només els canvis imprescindibles; com menys, millor. Trobem aquest criteri a la secció §1.3 de l'OIEC (p. 14).

2. Situació actual de l'ortografia de ics

Vegem ara quina és la situació de la ics, o xeix, a la normativa del català. Per fer-ho, cal un apunt previ. En la lectura, és raonable que normalment es doni, com assenyalen Xavier Lamuela i Josep Murgades, una identificació per paraules senceres, mitjançant la qual la lectura esdevé àgil (1984, p. 262). Però si aquest sistema de lectura falla, hom recorre a un segon procediment, signe a signe, que segurament ja és actiu sempre com a suport al primer sistema. En aquest segon sistema, s'identifiquen un per un els grafemes successius, a partir de cadascun dels quals s'obté un valor fònic. Si aquest segon sistema també falla, l'escrit esdevé indesxifrable. Cal assegurar, doncs, que la lectura signe a signe no falli, i és en aquest marc que s'inscriu el meu raonament.

Quant a la conflictivitat de la *ics*, o *xeix*, ja ens n'hauria d'alertar el fet que aquesta lletra té dos noms, i que és l'única de l'alfabet català que en té dos. Tot seguit, hauríem de demanar-nos com és que la *ics* no participa en la grafia d'un d'aquests dos noms, i aquesta pregunta ens hauria de portar a topiar amb la forma de persona 3 del present d'indicatiu del verb *eixir*, *ix*. Hi ha quatre lletres més de l'alfabet català que no apareixen en el seu nom, la *ca*, la *cu*, la *ve* doble i la *i* grega; però, si les hi fem entrar per força, cap d'elles deixa de ser el que era: continuem tenint la *ka*, la *qu*, la *we* doble i la *y* grega. En canvi, ⟨*ix*⟩ es correspon amb la seqüència fònica /iʃ/, no pas amb /iks/, i és això el que genera la grafia ⟨*ics*⟩ per a la lletra.

Afegim-hi que la *x* és, amb la *w*, sola a tenir dos valors fònics no distribuïts contextualment. La *g* i la *c* catalanes tenen dos valors possibles, però els tenen distribuïts: un per quan precedeixen una vocal anterior –⟨*i*⟩ o ⟨*e*⟩– (*cim* /s/, *gel* /ʒ/ (o /dʒ/)) i un altre per a la resta de casos (*com* /k/, *crim* /k/, *moc* /k/, *gal* /g/, *gla* /g/, *mag* /g/); igualment passa amb la *r* i la *s*, que, quan apareixen fora de dígrafs, tenen un valor en posició inicial (*rom* /r/, *sa* /s/) i un altre en posició intervocàlica (*aroma* /r/, *casà* /z/). La *x* i la *w* tenen dos valors, però sense distribuir: poden tenir qualsevol dels dos en qualsevol posició (en el cas de la *w*, la mateixa OIEC (§2.1, p. 25) en lliga el valor fònic a l'origen del mot que la conté: glide labiovelar –és a dir, /w/– si l'origen del mot és anglès, i l'equivalent d'una *v* –és a dir, /b/ o /v/ segons el geolecte– si l'origen del mot és en una llengua germànica diferent de l'anglès; el corpus normatiu no conté exemples de tots els contextos, però les indicacions de l'OIEC suara reportades i els casos que la normativa sí que conté deixen ben clar que el funcionament de la *w* en català és el de dos valors no distribuïts contextualment (els exemples amb asterisc no vénen de la normativa): *web* /w/, *weber* /b/ o /v/, *wagnerià* /b/ o /v/, *boswellia* /w/, *edelweiss* /b/ o /v/, *twist* /w/, **Zweig* /b/ o /v/, *hawaià* /w/, **Loewe* /b/ o /v/, *Glasgow* /w/, **von Sydow* /v/ (només /v/, i no /b/, perquè s'ensordeix cap a [f] i no cap a [p], també en geolectes betacistes, com passa amb la *v*, cf. Labov [lɔβóʃ]). La *w*, tanmateix, és marginal en català, i té molta menys presència que la *x*, la qual representa, per tant, amb els seus dos valors no distribuïts, un problema més gros per a la nostra llengua. Vet aquí doncs que la *x* destaca ja des d'un simple repàs de l'alfabet.

Els dos valors de la *x* són el de la fricativa alveolopalatal sorda (/ʃ/), que d'ara endavant anomenaré valor simple, i el de la seqüència d'oclusiva velar i fricativa alveolar sordes (/ks/), a la qual em referiré amb el nom de valor complex; dins de la seqüència *ex-* en posició inicial de mot (o just després d'un prefix) i seguida de vocal o de *h* i vocal, el valor complex és sonor (/gz/) en quasi tots els casos (*elgzemple*, *elgzhibir*, *ine/gzacte*; però *e/ksina*). El valor simple es pot representar amb dos grafemes, ⟨*x*⟩ i ⟨*ix*⟩, mentre que el valor complex només es pot representar amb ⟨*x*⟩. La grafia ⟨*ix*⟩ és un dígraf en la quasi totalitat del bloc oriental del català, en què es correspon amb /ʃ/ i prou –⟨*peix*⟩ /péʃ/–, però és una seqüència de dos grafemes per al bloc occidental general, en què la ⟨*i*⟩ es correspon amb una iod i només la ⟨*x*⟩ representa el valor alveo-

lopalatal —el valor fònic de ⟨peix⟩ en aquest bloc és /péjʃ/-. D'aquesta manera, ⟨ix⟩ es justifica diasistemàticament (criteri de diasistematicitat), perquè és una grafia vàlida per a totes les varietats per a les quals la llengua referencial vol ser referencial.

¿I per què té dos valors, la *x*? Per respondre-hi, hem de fer un repàs històric.

El valor simple és el resultat de l'evolució regular per canvi fonètic del llatí al català dels grups consonàntics -*x*- /ks/, -*ps*-, -*ss*[j]-, -*st*[VOCAL PALATAL]- i -*sc*[VOCAL PALATAL]- (RECASENS 2017, p. 238-241 i 192-196), que apareixen en mots com ara *axe*, *capsa*, *grasseu*, *posteu* i *pisce*. -*x*- i -*ps*- conflueixen, i -*st*[VOCAL PALATAL]- i -*sc*[VOCAL PALATAL]- també; finalment, desemboquen tots en una fricativa alveolopalatal sorda —en els exemples, *eix*, *caixa*, *greix*, *puix* i *peix* (/ʃ/). Paral·lelament, hem de creure que per l'alta freqüència de mots amb fricativa alveolopalatal descendents de mots llatins amb ⟨*X*⟩ també es genera la grafia ⟨*x*⟩ per representar totes les ocurrències de /ʃ/, so nou en el romànic i el català i absent en el llatí.

Quant al valor complex, és el valor de la *X* llatina, que deriva de la *ksi* (⟨*X*⟩) de l'alfabet grec de l'oest (DIRINGER 1968, p. 420) —que difereix de la *ksi* (⟨Ξ⟩) de l'alfabet grec de l'est o alfabet grec clàssic (DIRINGER 1968, p. 360; KIRCHHOFF 1877, mapes i taules a partir de la p. 168). La *ksi* es va formar per cobrir la seqüència /ks/ perquè els grecs la van percebre com un sol segment fònic (KIRCHHOFF 1877, p. 161); per això, la van representar amb una sola lletra. Des de l'alfabet romà, el signe *X* amb valor complex va arribar al català per la via dels cultismes, com *exemple* o *reflex*. És clar, aquest grafema llatinitzant ⟨*x*⟩ amb valor complex, en ser introduït al català, xoca amb el monografema ⟨*x*⟩ amb valor simple format en el transcurs del canvi fonètic regular, situació que genera en el català una grafia de què hom no pot determinar el valor fònic en la lectura signe a signe; diguem-ne *enedrografema* —del grec *ἐνέδρα* 'emboscada'.

Sobre aquesta base, per raons fonètiques, va aparèixer la seqüència ⟨*ix*⟩ (o ⟨*yx*⟩) en posició postvocalica final de mot. Daniel Recasens, a la seva *Fonètica històrica del català*, descriu —parlant del català occidental, però segurament podem generalitzar-ho: la situació occidental podria haver estat general en català— la posició final com a factor que afavoria l'aparició de iod precedint la fricativa alveolopalatal sorda (2017, p. 212). I això, és clar, s'hauria d'haver traduït en una freqüència d'aparició de la seqüència gràfica bimembre ⟨*ix*⟩ més alta a final de mot, fins al punt de consolidar-la com a grafema posicional de /ʃ/ per a la posició final de mot. Això vol dir que, com que la iod encara era audible, hauria esdevingut un costum gràfic escriure ⟨*ix*⟩ en posició final; però, en esdevenir costum, la grafia hauria quedat desconnectada dels valors fònics que l'havien generada. I així, en desaparèixer la iod de la seqüència fònica, s'hauria mantingut la ⟨*i*⟩ a la seqüència gràfica dins del grafema ⟨*ix*⟩ per /ʃ/ en posició final. D'aquesta manera, expliquem que s'escriu ⟨*baix*⟩ per /bájʃ/, perquè /ʃ/ és final, però ⟨*baxa*⟩ per /bájʃa/ (sistema anomenat «tradicional» a SEGARRA 1985, p. 33). En un estadi posterior, la grafia ⟨*ix*⟩ s'expandeix cap a algunes posicions intervocaliques sobre la base del raonament que totes les formes d'un mateix paradigma flexiu o derivatiu han

de tenir la mateixa grafia –i així obtenim ⟨baix⟩ ~ ⟨baixa⟩ (← /⟨baix⟩a/). Finalment, des d'aquesta posició estrictament no final però concebible com a final, el grafema ⟨ix⟩ s'hauria pogut expandir a qualsevol aparició postvocàlica de /ʃ/, final o no final, arribant a alternar amb ⟨x⟩ sense ordre ni concert en els subjectes productors de grafia menys conscienciats (com quan trobem ⟨vaxell⟩ i ⟨vaixell⟩ en un mateix document; als arxius històrics n'hi ha mostres, però un exemple a l'abast de qualsevol (que tingui accés a internet) és al *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA): el document *Memorial del pecador remut* conté tant la forma ⟨veixell⟩ com la forma ⟨vexells⟩). L'expansió d'aquestes pràctiques sense control condueix al desgavell de la grafia de ics.

Per fer front a aquest desgavell, agreujat per l'enedrografema que creen els llatínismes, la reforma fabriana va entronitzar (SEGARRA 1985, p. 312) i polir una pràctica que ja tenia una certa tradició, també en intents de normativa com la del consistori dels Jocs Florals del 1862 (SEGARRA 1985, p. 157), i que consisteix a generalitzar ⟨ix⟩ a tots els casos de /ʃ/ precedida de ⟨e⟩, ⟨a⟩, ⟨o⟩ o ⟨u⟩, cosa que deixa el grafema ⟨x⟩ precedit d'aquestes vocals disponible de forma exclusiva per al valor complex. En aquests quatre casos, el sistema adoptat per Fabra –present ja en el *Qüestionari Fabra*, del 1911, (FABRA 2008, p. 177) i consagrat a les *Normes* del 1913 (FABRA 2008, p. 198)–, i vigent avui (OIEC §2.6.7.3, p. 63), resol l'enedrografema; però no el resol si la vocal que precedeix ⟨x⟩ és ⟨i⟩ (és a dir, en casos del tipus ⟨OBERTURA SILLÀBICA+i+x⟩, en què l'obertura sil·làbica pot quedar buida, en síl·labes com *dix* o *ix*), o si ⟨x⟩ és precedida d'una consonant, ni tampoc si ⟨x⟩ és inicial, perquè no pot intervenir en aquests casos. No podem afegir una ⟨i⟩ en el context d'una ⟨i⟩, ja que resultaria en ⟨iix⟩, grafia sense suport per diasistematicitat (la pronúncia del bloc geolectal occidental general no explicita un dígraf [ij]), sense suport històricament (formes com *⟨biixa⟩ o *⟨serviixes⟩ no tenen tradició en català), i a la qual arribem contra el que demana el criteri d'agilitat presentat més amunt; tampoc no podem afegir una ⟨i⟩ a inici de mot (*⟨ixocolata⟩), ni en posició interior postconsonàntica (*⟨panixa⟩, per /pánʃa/ (o /pánʃa/)). A més, el poliment fabrià del sistema de generalització de ⟨ix⟩ va excloure els diftongs ⟨VOCAL+u⟩ dels contextos en què es generalitza ⟨ix⟩ per assegurar el valor /ʃ/ (*⟨rauixa⟩, per /ráwʃa/ (MIRAVITLLES 2006, p. 909)). Això té tota la raó de ser: d'una banda, és estructuralment impossible per al català de tenir a la vegada les dues glides, *vau* i *iod*, en aquesta –o qualsevol altra– posició, tant si és al nucli sil·làbic com si és a la coda (*⟨awj/⟩); d'altra banda, el bloc geolectal occidental no explicita cap *iod* després de ⟨VOCAL+u⟩, perquè no li cal; la *vau* del diftong ja satisfà els requeriments sil·làbics d'aquest bloc quant a la transició entre la vocal precedent i una fricativa alveolopalatal. Així, com que no s'hi generalitza la ⟨i⟩, quan ⟨x⟩ segueix ⟨VOCAL+u⟩ –això és, a ⟨NUCLI SILLÀBIC+u+x⟩–, també es manté l'enedrografema.

Mirem-nos-ho amb més de detall amb dades obtingudes del recompte de valors de la *x* a la normativa –un corpus de partida format per totes les entrades amb *x* del *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC) i de l'índex d'exemples de l'OIEC, més totes les formes amb *x* de les conjugacions verbals de la *Gramàtica de la llengua catalana* (GIEC), més

tots els topònims majors amb *x* del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* (NOTC), del *Nomenclàtor toponímic de la Catalunya del Nord* (NTCN) i del *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* (NOTIB), documents tots tres de l'IEC, i del *Corpus toponímic valencià* (CTV) de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (en absència tant d'un pronunciament directe sobre la toponímia valenciana com també d'un desmentiment del CTV per part de l'IEC); cap dels noms de les set parròquies d'Andorra, com tampoc i molt evidentment el nom de l'Alguer, no contenen *x*; quant als topònims majors de la franja catalanòfona de l'Aragó, la Secció Filològica de l'IEC en va aprovar les grafies el quinze de desembre del 1995, segons assegura el document PDF accessible en línia que ressenya a la bibliografia amb la sigla NFA ('nomenclàtor de la franja de l'Aragó'), de què prenc les formes amb *x* corresponents, i segons m'ha confirmat personalment l'IEC. I encara cal afegir-hi el document SF-03 *Noms i gentilicis dels països del món*. Doncs, fet el recompte de valors de la *x* en aquests documents normatius, en els dos contextos vocàlics enedrografemàtics (<OBERTURA+i+x> i <NUCLI+u+x>; <Sixena> /ʃ/ versus <fixesa> /ks/; <Auxella> /ʃ/ versus <auxili> /ks/), trobem distribucions que tendeixen a una relació de 50% de les *x* amb valor simple i 50% amb valor complex. Davant d'una *x* en aquests dos contextos, doncs, les possibilitats que ens trobem davant d'una *x* amb valor simple són aproximadament les mateixes que les possibilitats que ens trobem davant d'una *x* amb valor complex, i la lectura signe a signe no permet desambiguar-ho, no contribueix a sortir de l'enedrografema.

Quant a <OBERTURA+i+x>, l'OIEC, en les diverses seccions del seu capítol 2 que impliquen la *x* (§§2.6.4, 2.6.7 i 2.10), assenyalava dues oposicions com a criteris de desambiguació: 1) atribueix tímidament a la *x* el valor complex en cultismes i el valor simple en mots patrimonials, i 2) atribueix el valor simple a la *x* quan la <i> precedent és tònica i el valor complex quan és àtona. Aquests criteris, però, només informen de tendències, i l'ambigüïtat de fons persisteix. Quant al segon criteri –l'oposició tònic/àton–, si el posem a prova en el corpus indicat més amunt, veiem que al voltant del 70% de <x> en el context de <i> tònica tenen valor simple, i que al voltant del 57% de <x> en el context de <i> àtona tenen valor complex. Doncs, si ens fixem en quin és el valor majoritari en cada context de tonicitat, els resultats obtinguts es corresponen amb el que diu l'OIEC, però si ens fixem en la mesura en què els valors majoritaris són majoritaris, ens adonem que el criteri de l'oposició tònic/àton queda ben lluny de poder donar seguretat en la desambiguació, que requeriria majories superiors al 95%, com ho serien les que obtindríem de fer un recompte dels valors de <g>, per exemple –no crec que trobéssim cap <g> amb valor fricatiu /ʒ/ precedint <a>, <o>, <u> o consonant, o en posició final (dígraf <ig> exclòs); i per trobar-ne amb valor oclusiu /g/ precedint <i> o <e> haurien de ser d'origen estranger, com a <haggis> o <nuggets de pollastre>, que encara no són ni al DIEC ni al lèxic del Termcat (i quan l'IEC decideixi incorporar-los, segur que tindrà la saviesa de fer-ne <haguis> i <nuguets de pollastre>); en uns altres casos caldria que entenguéssim que <g> manté el valor oclusiu original, per exemple a

⟨gibbsita⟩, del cognom de George Gibbs /g/, o ⟨gesneriàcies⟩, del de Conrad Gessner /g/; en aquests dos casos darrers jo m'inclino pel valor fricatiu /z/; en canvi, a ⟨engelsià⟩, de Friedrich Engels, a ⟨haugenià⟩, d'Einar Haugen, o a ⟨wegenerià⟩, de Paul Wegener (director del molt recomanable film *Der Golem*, 1920), no em costa gaire de mantenir-hi /g/, segurament perquè en aquests mots la persona designada pel cognom és part del contingut semàntic de l'adjectiu en qüestió, mentre que això no passa al tipus ⟨gibbsita⟩; però ni comptant el tipus ⟨haggis⟩ i el tipus ⟨gibbsita⟩ amb valor /g/ no crec que baixéssim del 95% de casos de ⟨g⟩ amb valor fricatiu /z/ precedint ⟨i⟩ o ⟨e⟩; en conseqüència de tot això, a diferència de ⟨x⟩ darrere de ⟨i⟩ nuclear, ⟨g⟩ és una grafia que ofereix seguretats, que no pot generar dubtes; el recompte, tanmateix, encara és per fer. D'altra banda, l'oposició mot patrimonial/cultisme pertany al grup de distincions que interessin als lingüistes però que no podem pretendre que facin servir els usuaris de la llengua referencial, els parlants en general. Un parlant mitjà no està en disposició d'identificar ⟨fixar⟩ com a cultisme –que ho és–, per tal com és un mot d'ús corrent i de vocabulari bàsic; i igualment, ¿com hauríem d'identificar ⟨clixé⟩ com a mot patrimonial, si no ho és? L'oposició mot patrimonial/cultisme reflecteix unes tendències però no és a l'abast de qui no té coneixements ni temps per fer raonaments etimològics. En conclusió, a ⟨OBERTURA+i+x⟩ i a ⟨NUCLI+u+x⟩ s'hi manté l'enedrografema (l'OIEC no aporta criteris de desambiguació de ⟨NUCLI+u+x⟩).

Abans de parlar dels contextos consonàntics, cal dir un darrer mot sobre els vocàlics. Hem donat per resolt el context de les vocals ⟨e⟩, ⟨a⟩, ⟨o⟩ i ⟨u⟩ que no forma part d'un diftong: hem dit que en aquest context no hi ha ambigüïtat perquè, quan té valor simple, la ⟨x⟩ va precedida de ⟨i⟩, de manera que ⟨x⟩ sense ⟨i⟩ precedent només pot tenir el valor complex. Hi ha, però, algunes excepcions a això. La principal és que l'OIEC estableix que a la posició inicial del segon element d'un mot amb prefixació vigeixen les regles de la posició inicial absoluta, i que, per això, no s'escriu ⟨ix⟩ en casos com ⟨Indoxina⟩ (§2.6.7.2e, p. 63). De la mateixa manera, l'OIEC es veu obligada a constituir en excepció a la regla alguns cognoms de grafia no regularitzada, com ⟨Dexus⟩ o ⟨Rexach⟩, en què la ⟨x⟩ ha de tenir valor simple malgrat que no la precedeix cap ⟨i⟩ (§2.6.7.3, p. 64).

També trobem ambigüïtat en els valors de ⟨x⟩ després de les consonants ⟨n⟩ i ⟨r⟩ –valor simple a ⟨manxa⟩ i a ⟨marxa⟩, i valor complex a ⟨anxiolític⟩ i a ⟨marxisme⟩, per exemple. Ara bé, en aquests casos el recompte de valors en el corpus normatiu resulta en un patró diferent del que hem vist en els contextos vocàlics. En el context de ⟨n⟩, aproximadament el 97% de les ⟨x⟩ tenen valor simple; i en el context de ⟨r⟩, el percentatge aproximat de ⟨x⟩ amb valor simple se situa en el 95,5%. En conseqüència, el que hem de dir és que el valor de ⟨x⟩ després de consonant, ⟨n⟩ i ⟨r⟩ incloses, és el valor simple, i tot seguit hem d'afegir que aquesta regla té algunes excepcions en el context de ⟨n⟩ i ⟨r⟩. Concretament, quatre excepcions per cadascun d'aquests dos contextos: ⟨anxiolític⟩, ⟨esfinx⟩, ⟨larinx⟩ i ⟨linx⟩, d'una banda, i ⟨Marx⟩, ⟨marxià⟩, ⟨marxisme⟩ i ⟨marxista⟩, de l'altra.

He assenyalat també el cas de ⟨x⟩ en posició inicial de mot. Vegem-lo amb els exemples ⟨xerigot⟩ i ⟨xerocòpia⟩. D'entrada, l'automatisme de lectura ens els fa llegir tots dos amb una ⟨x⟩ de valor simple, /ʃ/. Tanmateix, l'element inicial del segon mot ens arriba per via culta des del grec *ξηρός*, 'sec', que comença amb *ξ* /ks/; la ⟨x⟩ de ⟨xerocòpia⟩, doncs, ha de tenir valor complex, però constatem que, pel fet que ⟨x⟩ és en posició inicial, hem estat automàticament desviats cap al valor simple en la lectura. Això passa en mots que contenen les peces cultes d'origen grec *xanto-*, *xeno-*, *xero-*, *xifo-* i *xilo-*, procedents de mots començats amb *ksi*, amb valor fònic /ks/. En posició inicial absoluta, doncs, de manera semblant al que hem vist que passa en posició post-consonàntica, el valor de ⟨x⟩ és el simple, i hi ha només unes quantes excepcions, d'origen grec, amb valor complex; aquí, però, s'hi afegeix que la posició inicial fa substituir el valor complex pel simple. És la posició inicial absoluta, la causa del canvi: la ⟨x⟩ manté el valor complex original si busquem les mateixes peces lèxiques en mots que les situïn en segona posició, com ⟨piroxens⟩, ⟨filloxera⟩ o ⟨eritroxilàcies⟩.

Amb això darrer, però, hem arribat també a una contradicció de la normativa que l'OIEC mira de dissimular, perquè en el tipus ⟨filloxera⟩ hi tenim una excepció al tipus ⟨Indoxina⟩, que hem vist més amunt com a cas especial de ⟨x⟩ de valor simple darrere de ⟨e⟩, ⟨a⟩, ⟨o⟩ o ⟨u⟩ encara que no hi hagi una ⟨i⟩ entre la vocal i la ⟨x⟩; dic que l'OIEC mira de dissimular-ho perquè tracta ⟨filloxera⟩ com si no tingués una estructura interna de dos elements, com si estigués fet d'una sola peça, de manera que la ⟨x⟩ tingui valor complex per la posició al·legadament interna i immediatament posterior a ⟨o⟩ (§2.10a, p. 85). El cert és, tanmateix, que tant ⟨filloxera⟩ com ⟨Indoxina⟩ són mots fets de dues peces, en què el context d'aparició de ⟨x⟩ és exactament el mateix, però en què cal donar-li valors diferents, a la ⟨x⟩.

Encara cal afegir-hi un apunt. Hem vist que el principal argument de justificació de la grafia ⟨ix⟩ és l'aplicació del criteri de diasistematicitat, perquè al català occidental general li val com a seqüència de dos grafemes per /jʃ/ i a l'oriental general li pot valdre com a dígraf que cobreix /ʃ/. Ara bé, això no és cert en posició preconsonàntica; en aquesta posició cap dels dos blocs geolèctals no té iod precedint /ʃ/, perquè en el bloc occidental, que és el que podria tenir-ne, la consonant següent fa que l'alveolopalatal s'agrupi a la mateixa síl·laba on podria aparèixer la iod i combat l'aparició de la glide. En aquest article no tinc prou espai per presentar tan rigorosament com voldria la base empírica que tinc en suport del que dic, ni per rebatre les contra-evidències que es poden al·legar –Maria-Rosa Lloret, per exemple, descriu la realització [kréjʃ.ka] de la forma subjuntiva *crezca* en valencià (2002, p. 218), però sense assenyalar-ne cap evidència empírica concreta i contra l'afirmació d'ella mateixa, en el mateix text, que les codes complexes internes possibles del català són només de vau i consonant velar (/wk/, /wg/), o de segment consonàntic o semivocàlic seguit de /s/ (2002, p. 215) –, de manera que n'hi haurà d'haver prou amb la dada que al mapa 1507 de l'*Atlas lingüístic del domini català* (ALDC), a la zona que presenta iod precedint /ʃ/ en posició intervocàlica

i final absoluta (el bloc occidental tret de l'alcantí i amb l'afegit del tarragoní), de trenta-quatre elicitacions d'*oixque*, només vuit (24%) tenen iod precedint /f/, i forçant inapropiadament les dades només se n'hi poden afegir quatre més, fins a arribar a dotze (35%); les elicitacions sense iod són sempre majoritàries –he provat de trobar, a l'ALDC, evidències occidentals del [kréjʃ.ka] allegat per Lloret, però no n'he trobat; el volum IX de l'ALDC no recull formes del verb *créixer* o semblants, com *néixer*, i el verb de la tercera conjugació amb increment temàtic que s'hi documenta, *llegir*, dona formes rizotòniques en valencià (*jo llisc, que ells llisquen*), o bé, en altres zones del bloc occidental, formes en què la vocal nuclear de l'increment és /i/ (*jo llegisco, que ells llegisquen*). En conseqüència, com que en posició preconsonàntica tampoc el bloc occidental general té iod precedint /f/, la grafia ⟨ix⟩ en aquesta posició ja no pot rebre la justificació de la diasistematicitat, i l'únic argument per defensar-la és que l'ortografia catalana no té cap altra manera de grafiar /f/, perquè ⟨x⟩ sense ⟨i⟩ es correspondria a /ks/ –és a dir, que grafíem ⟨oixque⟩ perquè ⟨oxque⟩ seria la grafia d' /ókske/ o /ókskə/. Igualment, la grafia de /gúʃ/ és la mateixa que la de /gúʃ/, ⟨guix⟩, perquè no hi ha cap altra manera de grafiar /f/ després del nucli sil·làbic ⟨u⟩.

Recapitem. Tenim un problema major, una molèstia i dos problemes menors. El problema major són els dos enedrografemes ⟨OBERTURA+i+x⟩ i ⟨NUCLI+u+x⟩, i la molèstia són les excepcions a la resta de contextos vocàlics, tipus ⟨Indoxina⟩ i tipus ⟨Dexeus⟩. El primer dels problemes menors és el que hem vist en el context postconsonàntic (⟨marxa⟩ ~ ⟨marxista⟩) i en el context inicial absolut (⟨xerigot⟩ ~ ⟨xerocòpia⟩); en el fons, el que passa en tots dos casos és el mateix, que el sistema no preveu ⟨x⟩ amb valor complex en aquestes posicions; després, això es manifesta en forma d'excepcions en un cas i d'impossibilitat del valor complex en l'altre. I podríem descriure el segon problema menor, que he presentat amb ⟨oixque⟩ i ⟨guix⟩, dient que en alguns punts el sistema pren el control i ens obliga a escriure ⟨ix⟩ més enllà del que ens convindria; és a dir, que l'ortografia catalana actual en aquest punt fa tot el contrari del que demana el criteri d'agilitat.

3. Proposta de modificació

Atès tot el que s'ha exposat, presento la meua proposta de modificació de l'ortografia de ics, o xeix. L'origen de tots els problemes és la introducció de ⟨x⟩ amb valor complex, iniciada pels cultismes grecolatins, en un sistema de grafia en què ⟨x⟩ ja existia amb el valor simple. Doncs, el nostre problema és una transgressió del segon requisit del principi alfabètic: tenim dos valors fònics per a una sola grafia. El criteri d'eficiència ens diu que no fem complex el que és senzill, que apliquem el principi alfabètic sense transgressions i que no donem una mateixa grafia a dos valors fònics diferents. Per tant, o bé canviem la grafia del valor simple o bé canviem la del valor complex.

Una dada que hem de tenir en compte en aquest punt, i que surt del recompte en el corpus normatiu, és que pels volts del 72,5% de les *x* en català tenen valor simple, i el 27,5% restant tenen valor complex. Doncs, en aplicació del criteri d'economia de la reforma, atribuïm ⟨*x*⟩ al valor simple, i ens centrem a buscar una grafia nova per al valor complex. En atribuir ⟨*x*⟩ al valor simple connectem la normativa actual amb els més de cinc segles de tradició gràfica del català (segles XIII-XVIII) que precedeixen la contemporaneïtat. Quant al valor complex, ens plantejem la grafia ⟨*cs*⟩ –amb la variant sonora ⟨*cz*⟩–, que han proposat, amb variacions, diversos autors i preceptives al llarg de la història de l'ortografia del català, de Pere Màrtir Anglès (al seu *Prontuario* del 1742) (SEGARRA 1985, p. 84) a Mossèn Alcover (SEGARRA 1985, p. 304-305).

Però ens en desdiem immediatament, en aplicació del criteri d'universalitat: pràcticament cap llengua de l'entorn del català –llengües romàniques, llengües de l'Europa occidental– aplica aquest tractament a la ics llatina; en aquest nostre àmbit geogràfico-cultural, només les llengües cèltiques i el frisó descomponen la ics llatina en dos grafemes, i ho fan, ben clarament, per distanciar-se de les llengües sota la pressió de les quals es troben, l'anglès, el francès i el neerlandès. La resta de llengües mantenen el signe ⟨*x*⟩. Descartem, doncs, la solució descomponedora, i ens quedem amb ⟨*x*⟩.

És clar, això, que ens empeny cap al grafema actual ⟨*x*⟩ i cap a no resoldre cap dels problemes que hem detectat, només ens deixa un recurs: donar al valor complex el grafema ⟨*x*⟩ modificat amb un diacrític. L'OIEC n'estableix cinc, de diacrítics: el trenc, el punt volat, l'accent agut, l'accent greu i la dièresi (§2.1.2, p. 28). Cadascun comporta introduir una modificació concreta, diferent en cada cas, sobre el valor fònic bàsic de la lletra a què l'apliquem. El que ens convé a nosaltres, que no volem pas convertir un segment oclusiu en fricatiu (trenc), ni marcar diacríticament una geminació (punt volat), ni assenyalar una tonicitat (accents), és la dièresi. La dièresi, en la tradició gràfica del català, assenyala que allí on sense la dièresi hi hauria un sol element n'hi ha dos. És el que fa quan descarta un diftong –una síl·laba– a favor d'un hiat –dues síl·labes–, en casos del tipus ⟨*raïm*⟩ (amb valor fònic /*ra.ím*/ i no /*ráim*/ → [rájm], per acció de la dièresi), i també quan desfà un dígraf –un sol grafema– a favor d'una seqüència de grafemes –dos grafemes–, en casos del tipus ⟨*güelf*⟩ (que consta de ⟨*g+u+e*⟩=/*gue*/, i no de ⟨*gu+e*⟩=/*ge*/). Per tant, com que indicar que allí on sense la dièresi hi hauria un sol element –/j/– amb la dièresi n'hi ha dos –/k/ i /s/, o bé /g/ i /z/–, la grafia ⟨*ǰ*⟩ és conceptualment adequada al nostre propòsit.

Amb les operacions que hem fet fins ara en tenim prou amb ⟨*x*⟩ per grafiar /j/, en la posició que sigui, i sense que importi quina mena de segment és el precedent. Això vol dir que hem independitzat el valor simple de ⟨*x*⟩ de la presència de ⟨*i*⟩ en posició postvocalica, i que, per tant, ja podem decidir si afegim aquesta ⟨*i*⟩ o no. En resum, ara ja apliquem el criteri d'agilitat, perquè com a prescriptors ja som sobirans sobre el sistema, que ja no ens domina. I la primera decisió que hem de prendre és la de mantenir ⟨*ix*⟩ en les mateixes condicions actuals, no només perquè des que va ser adoptada per

Fabra aquesta grafia ja ha creat la seva pròpia tradició gràfica, sinó també i sobretot en aplicació del criteri de diasistematicitat. És el més convenient per al bloc occidental general, que pronuncia /jʃ/, mentre que al bloc oriental general li podem continuar dient que no ha de pronunciar les ⟨i⟩ que apareguin entre un nucli sil·làbic ⟨e⟩, ⟨a⟩, ⟨o⟩ o ⟨u⟩ i una ⟨x⟩. Però al mateix temps, ja no cal que assenyallem els tipus ⟨Indoxina⟩ i ⟨Dexeus⟩ com a excepció a res.

En posició preconsonàntica, hem de distingir dues situacions diferents. La seqüència de /ʃ+CONSONANT/ és quasi inexistent entre els mots patrimonials, però és una seqüència en expansió per l'arribada de mots nous. Amb una vocal precedent diferent de ⟨i⟩, les úniques formes patrimonials que conté la normativa són ⟨oixque⟩ i els topònims ⟨la Freixneda⟩ i ⟨Benipeixcar⟩, i fora de la normativa trobem formes verbals com ⟨servèix-quia⟩ o ⟨naixtre⟩. En tots aquests casos, tret del crit de carreter, hem de mantenir ⟨ix⟩ perquè totes les formes dels respectius paradigmes tinguin la mateixa grafia –podríem grafiar ⟨la Frexneda⟩, perquè hem aconseguit que ⟨x⟩ sola ja valgui /ʃ/ sempre, però és millor grafiar ⟨la Freixneda⟩ perquè tota la família de ⟨freixe⟩ tingui la mateixa grafia.

Ben diferent és el que passa amb els mots nous, com ⟨Baixkíria⟩, ⟨caixmir⟩ i ⟨marheixvan⟩. En aquest cas, no tenim cap paradigma que justifiqui la grafia amb ⟨ix⟩ —⟨Baixkíria⟩ no té res a veure amb ⟨baix⟩—, i tampoc podem assenyalar-ne l'origen en els ètims —els ètims ⟨Башкíрия⟩, ⟨Cashmir⟩ i ⟨מִרְהָשׁוּרִים⟩ no tenen cap iod ni res de semblant precedint els grafemes respectius de l'alveolopalatal, ⟨ш⟩, ⟨sh⟩ i ⟨ש⟩. En aquests mots, doncs, no té sentit que afegim una ⟨i⟩ precedint la ⟨x⟩; és més, té sentit que no ho fem, per respectar els ètims: ⟨Baixkíria⟩ respecta ⟨Башкíрия⟩ més que ⟨Baixkíria⟩.

Un raonament semblant justifica la grafia ⟨gux⟩ per la seqüència /guʃ/, que en català apareix dins del gentilici ⟨ingux⟩ —a què l'OIEC atribueix la desafortunada grafia ⟨ingúix⟩ (§3.1.1.7, p. 91), inacceptable—, pres del rus ⟨ингуши⟩, sense iod precedint la ⟨ш⟩; i reservem ⟨guix⟩ per a /gíʃ/. El criteri de no afegir una ⟨i⟩ abans de l'alveolopalatal pot valdre també per a tots els mots nous sense iod a l'ètim, com el ⟨caxer⟩ d'origen hebreu i el japonès ⟨suxi⟩. No escriure la ⟨i⟩ en aquestes paraules no contradiu la iod occidental que segur que hi apareixeria (o ja hi apareix), tractant-se com es tracta d'alveolopalatals en context no preconsonàntic, en què res s'oposa a l'aparició de la iod; aquests casos de /ʃ/ nova sense ⟨i⟩ gràfica precedent serien com els casos de /z/ ja existent en què l'occidental —l'occidental que té /z/, que no manté /dʒ/— pronuncia iod sense trobar-la escrita, com a ⟨pagès⟩ [pajzès] o a ⟨pluges⟩ [plujzès].

Doncs, com que respectem el criteri d'agilitat, hem resolt el segon dels problemes menors: el sistema ja no pren el control de la situació. També hem vençut la molèstia de les excepcions del tipus ⟨Dexeus⟩ i ⟨Indoxina⟩, i hem eliminat el problema major dels enedrografemes, perquè les ⟨x⟩ de ⟨Sixena⟩ i d'⟨Auxella⟩ ja no poden tenir valor complex: si n'haguessin de tenir, portarien dièresi, com ⟨fiġesa⟩ i ⟨auġili⟩. Igualment, hem vençut també el primer problema menor, que era que en algunes posicions, com a inici de mot o després de consonant, el sistema no preveia la grafia del valor complex;

ara ⟨linx⟩ només pot ser la grafia de la forma illenca de persona 1 del present d'indicatiu del verb *linxar*, mentre que l'animal felí rep la grafia ⟨linḅ⟩. Per tant, la regla que diu que ⟨x⟩ després de consonant té valor simple ha deixat de tenir excepcions, perquè el valor complex després de ⟨n⟩ i ⟨r⟩ es grafia ⟨ḅ⟩. I a inici de mot, ja som capaços de recollir el valor complex a ⟨ḅerocòpia⟩ i peces gregues semblants. Doncs, el sistema ja és capaç de donar grafia a totes les seqüències fòniques que el català pot produir, com demana el criteri d'idoneïtat. I si considerem que *xanto-*, *xeno-*, *xero-*, *xifo-* i *xilo-* ja han creat tradició fònica catalana amb fricativa alveolopalatal basta que no els afegim dièresi; però tenim el sistema preparat per si mai hem de grafiar ics amb valor /ks/ inicial: per exemple, en el nom de la lletra grega, ⟨xi⟩, que l'ortografia actual necessita grafiar com a ⟨ksi⟩, contra el criteri d'universalitat, és a dir, allunyant el català de les llengües de l'entorn, que grafien totes ⟨xi⟩.

Això darrer també il·lustra que la modificació que proposo és coherent amb el criteri de genuïnitat. Genera una solució particular del català, però ho fa per resoldre un conflicte de grafia que només té el català. Les llengües de l'entorn –si tenen alveolopalatal; l'espanyol no en té (l'espanyol d'Espanya, almenys, però crucialment)– tenen grafies diferents de ⟨x⟩ per a l'alveolopalatal, com ara ⟨sh⟩, ⟨ch⟩, ⟨sch⟩, ⟨sci⟩ o ⟨ş⟩, i per tant poden dedicar ⟨x⟩ exclusivament al valor complex. L'única llengua que s'acosta al català és el portuguès, per al qual ⟨x⟩ també pot tenir, entre d'altres, els dos valors que té en català; però el portuguès també té el grafema ⟨ch⟩, amb valor únic de /ʃ/, cosa que descarrega de valors alveolopalatals el grafema ⟨x⟩ i l'empeny cap a /ks/. Doncs, té sentit que en català tinguem una grafia particular nostra per resoldre un problema particular nostre.

Una grafia particular que tampoc no construïm sobre el no res. Ben al contrari, respectem el criteri de modernitat, perquè, d'una banda, ens mantenim fidels a la tradició gràfica catalana de cobrir /ks/ amb una ⟨x⟩, a la qual, però, aportem la dosi d'autoconsciència que com a sistema lingüístic ens ha faltat històricament. I per això, d'altra banda, ens inscrivim –afegint-hi racionalització– en la tradició gràfica catalana de modificar aquesta ⟨x⟩ del valor complex, tradició aquesta segona amb exponents com Josep Ullastre (que prescrivia ⟨x⟩ per al valor complex a la seva *Grammatica* de cap al 1762) (SEGARRA 1985, p. 88) i Llorenç Pahissa (que, dins del corrent del català-que-ara-es-parla, va defensar ⟨ḅ⟩) (SEGARRA 1985, p. 253).

Penso que, com a llengua, ens convé adoptar aquesta modificació que proposo en la seva totalitat, de manera que el sistema en general sigui més robust i estigui més ben preparat per al futur. Tanmateix, és possible fer-ne una aplicació parcial, que es limiti a incorporar el signe ⟨ḅ⟩ només en els casos en què sigui necessari desfer una ambigüïtat: els enedrografemes ⟨OBERTURA+i+x⟩ i ⟨NUCLI+u+x⟩, i les ⟨x⟩ amb valor complex post-consonàntiques.

En defensa de l'afegiment de la ⟨i⟩ per marcar el valor alveolopalatal de ⟨x⟩, i davant dels que s'hi oposaven, Fabra es preguntava: «¿Tant mateix fa tanta nosa i tant mal

efecte la *i* davant de la *x*?» (2006, p. 139); menys nosa i menys mal efecte hauria de fer la dièresi, que és menys que una ⟨i⟩.

Bibliografia

G. BIBILONI, 2007: *Llengua estàndard i variació lingüística*. València: Tres i Quatre. *Corpus toponímic valencià*. Acadèmia Valenciana de la Llengua. <<https://www.avl.gva.es/corpus-toponimic-valencia>> [consultat el 04-08-2019].

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, 2007: *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

D. DIRINGER, 1968: *The Alphabet. A Key to the History of Mankind*, vol. 1, Londres: Hutchinson.

P. FABRA, 2006: «Qüestions d'ortografia catalana (1906 [1908])», dins P. FABRA, *Obres completes*, vol. 3, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 105-140.

P. FABRA, 2008: *Obres completes*, vol. 4, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

P. FABRA, 2013: «[Sobre gramàtica general]», dins P. FABRA, *Obres completes*, vol. 9, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 416-429 [datat el 1935].

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, 2016: *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

E. HAUGEN, 1972: «Linguistics and Language Planning», dins A. S. DIL (ed.), *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*, Stanford: Stanford University Press, p. 159-190.

J. F. HEALEY, 1990: *The Early Alphabet*, Londres: British Museum.

A. KIRCHHOFF, 1877: *Studien zur Geschichte des Griechischen Alphabets*, Berlín: Ferd. Dümmler (Harrwitz und Gossmann), <<http://www.archive.org/details/studien-zurgeschi00kirc>> [consultat el 07-08-2019].

X. LAMUELA, J. MURGADES, 1984: *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, Barcelona: Quaderns Crema.

M.-R. LLORET, 2002: «Estructura sil·làbica», dins J. SOLÀ, M.-R. LLORET, J. MASCARÓ i M. PÉREZ SALDANYA (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 1, Barcelona: Empúries, p. 195-249.

J. MARTÍ I CASTELL, 2018: *Els principis fonamentals en la tasca normativitzadora de Pompeu Fabra*, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.

J. MIRAVITLLES, 2006: «Curs superior de català (1934-1935)», dins P. FABRA. *Obres completes*, vol. 2, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 813-971.

[NFA] [Nomenclàtor de la franja de l'Aragó]. <<http://www.ascuma.org/wordpress/wp-content/uploads/2009/11/noms-municipis-franja.pdf>> [consultat el 04-08-2019].

Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya, Generalitat de Catalunya - Institut d'Estudis Catalans, 2009. <http://territori.gencat.cat/ca/01_departament/docu>

mentacio/territori-i-urbanisme/cartografia/nomenclator_oficial_de_toponimia_de_catalunya/> [consultat el 04-08-2019].

Nomenclàtor toponímic de la Catalunya del Nord, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007. <<https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000044/00000018.pdf>> [consultat el 04-08-2019].

Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<http://notib.recerca.iec.cat/>> [consultat el 04-08-2019].

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, 2017: *Ortografia catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

D. RECASENS, 2017: *Fonètica històrica del català*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

M. SEGARRA, 1985: *Història de l'ortografia catalana*, Barcelona: Empúries.

M. SEGARRA, 1987: *Història de la normativa catalana*, Barcelona: Enciclopèdia catalana.

SF-03 Noms i gentilicis dels països del món, Institut d'Estudis Catalans, 2015. <http://criteria.espais.iec.cat/files/2015/03/SF-03_Noms-dels-pa%C3%AFsos-del-m%C3%B3n-i-gentilicis_01-bis.pdf> [consultat el 04-08-2019].

J. VENY, L. PONS I GRIERA, 2012: *Atles lingüístic del domini català*, vol. VI, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.